

УДК 502.3:502.17:504.5:351.777(477)

Боронос В. Г.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та бізнес-адміністрування
Сумського державного університету*

Довга Л. В.

*аспірант кафедри економіки та бізнес-адміністрування
Сумського державного університету*

Boronos V. H.

*Doctor of Economics Sciences, Professor,
Professor of Economics and Business Administration Department
Summy State University*

Dovha L. V.

*Post-graduate
Department of Economics and Business Administration
Summy State University*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗМІСТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЕФЕКТИВНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

THEORETICAL BASIS OF ECONOMIC CONTENTS OF ENVIRONMENTAL SECURITY IN MODERN AND EFFECTIVE NATURE MANAGAMENT CONDITIONS

Анотація. У роботі розглянуто та проаналізовано стан забруднення довкілля в Україні. Досліджено основні статистичні дані, що показують забруднення атмосферного повітря, стан ґрунтів та поводження з побутовими відходами. Проаналізовано сутність поняття «екологічна безпека» та визначено його структуру. На основі дослідження підходів до визначення екологічної безпеки доведено необхідність удосконалення державної політики у сфері управління регіональним природокористуванням. Зазначено основні пріоритетні напрями державної політики у сфері екології.

Ключові слова: екологічна безпека, навколишнє середовище, регіональне природокористування, забруднення довкілля, екологічна ефективність.

Вступ та постановка проблеми. Ведення ефективного та раціонального природокористування, його забезпечення в коротко- та довгостроковій перспективі формує передумови до визначення ключових напрямів процесу забезпечення екологічної безпеки та управління нею на макро-, мезо- та мікрорівні. Тому дуже важливе значення має не лише зменшення матеріаломісткості виробництва та заміна технічно застарілого обладнання, що може бути впроваджене шляхом раціоналізації розподілу коштів державного та місцевих бюджетів, але й зміцнення інвестиційної привабливості регіонів України, а також формування таких напрямів політики державного регулювання екологічного розвитку, які будуть відповідати сучасним умовам ефективного природокористування.

Актуальність статті зумовлена потребою дослідження економічної сутності екологічної безпеки, науково-методичних основ оцінки її рівня, взаємозв'язку екологічної безпеки з державною політикою у сфері природокористування та аналізу інструментів її фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних та практичних основ забезпечення екологічної безпеки як у державі загалом, так і в регіонах зокрема було зроблено такими науковцями, як: Є.В. Хлобистов, Д.В. Зеркалов, І.В. Андрейцев, М.Ф. Реймерс, В.Г. Потапенко, З.В. Герасимчук. Але внаслідок існування значної кількості підходів до визначення даного поняття та відсутності єдиного досить дієвого механізму управління сталим розвитком, що буде забезпечувати при-

ріст ефективності природокористування, виникає необхідність його подальшого розвитку та удосконалення.

Метою даної роботи є аналіз стану навколишнього середовища, поглиблення теоретичних знань щодо визначення поняття «екологічна безпека» та розробка шляхів удосконалення політики управління екологічним розвитком на всіх її ієрархічних рівнях.

Результати дослідження. Рівень екологічного благополуччя країни та окремих її регіонів є основним із ключових індикаторів, що відображають екологічний розвиток суспільства. Однією з важливих умов на шляху до євроінтеграції для нашої країни є зменшення антропогенного навантаження на навколишнє середовище та діяльність державної політики у напрямі використання досвіду розвинутих країн для зниження загроз екологічній безпеці, що мають негативні наслідки.

На сьогоднішній день основним дестабілізуючим фактором для економіки будь-якої держави є зростання кількості надзвичайних ситуацій, а також їх негативний вплив на природне середовище. Але водночас вони виступають також і стимулюючим фактором для досягнення сталого розвитку. Протягом 1997–2015 рр. в Україні виникло 6,3 тис. надзвичайних ситуацій, із них 35% – природного характеру. У 2015 р. порівняно з аналогічним періодом 2014 р. загальна кількість НС збільшилася на 3,5% (збільшення сталося за рахунок зростання понад 30% кількості НС природного характеру). Збільшення на 41,5% кількості постраждалих у НС у 2015 р. сталося за

рахунок зростання їх частки в НС, пов'язаних із інфекційною захворюваністю та отруєнням людей, а також НС соціального характеру (спричиненої протиправними діями терористичного спрямування, що здійснюються незаконними воєнізованими формуваннями на території Донецької та Луганської областей) [2].

Під час аналізу тенденцій зміни статистичних показників, які характеризують основні напрями розвитку в галузі збереження довкілля, можна спостерігати такі зміни: виснаження земельних, водних, лісових ресурсів, значні обсяги забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, суттєва енерго- та ресурсоемісність економіки. Ріст даних показників є основним джерелом загроз рівню національної та екологічної безпеки. За даними організації Global Footprint Network, екологічний слід України в 2010–2012 р. зріс майже на 14% та становив 3,19 га на душу населення. Відповідно до звіту Living Planet Report 2014, даний показник у 2014 р. становить 2,9 га на душу населення, що перевищує середнє значення у 0,8 рази. До нього входять: екологічний слід вуглецю – 1,4 га., забудованих земель – 0,5 га, орних земель – 0,9 га та ін. [10].

Отже, причиною, що може призвести до екологічної кризи, є її антропогенний характер, що супроводжується не лише безвідповідальністю осіб, що приймають рішення, а й відсутністю необхідної екологічної освіти населення. Недооцінка пріоритетності та важливості вирішення проблем екологічного характеру може мати досить негативні наслідки, адже в наш час природне середовище опиняється під суттєвим впливом вилучення великої кількості природних ресурсів, інтенсивного накопичення відходів від господарської діяльності та розвитку промисловості, що є отруйним для всього живого. Глобальне зростання тиску на екосистеми нашої планети призводить не лише до виснаження природних благ, а й до погіршення стану здоров'я людей, зниження імунітету, появи нових хвороб та до різкої зміни клімату.

Важливою проблемою на даному етапі світового розвитку є забруднення атмосферного повітря викидами які потрапляють в атмосферу: пил, сірка, свинець, вуглець та інші речовини, небезпечні для людського організму. Вони несприятливо впливають на кругообіг багатьох компонентів на землі. Забруднюючі та отруйні речовини переносяться на великі відстані, потрапляють з опадами в ґрунт, поверхневі та підземні води, в океани, отруюють навколишнє середовище, негативно позначаються на прирості рослинної маси.

Рис. 1. Викиди діоксиду сірки та оксиду азоту на одну особу [2]

Як бачимо з поданої інформації, найбільшого значення показники викидів негативних речовин за останні роки в Україні досягли в 2012–2013 рр.

Наступний показник, що характеризує стан навколишнього природного середовища, – стан ґрунтів. Характерними деградаційними процесами в ґрунтах являються: щорічний від'ємний баланс гумусу, зниження вмісту поживних елементів, декальцинація ґрунтів, підвищення кислотності, погіршення фізичних, фізико-хімічних

показників. У 2015 р. загальний обсяг внесених мінеральних добрив становив 1471,6 тис. т. Даний показник у порівнянні з 2010 р. зріс у 1,4 рази.

Забруднення природного середовища зумовлено передусім відходами промислових, сільськогосподарських і побутових об'єктів. Тверді відходи, до яких належать металургійні шлаки, відходи збагачення корисних копалин, залишки побутового сміття, часто потрапляють на сільськогосподарські угіддя та є джерелами токсичних речовин і елементів, що потрапляють в атмосферу, ґрунти, поверхневі та підземні води, завдаючи їм непоправної шкоди [2].

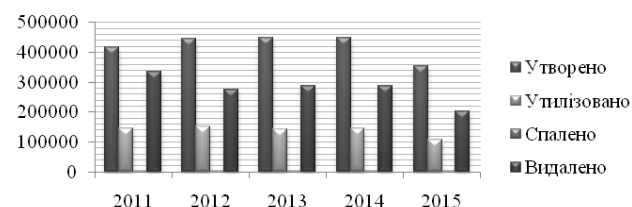

Рис. 2. Утворення та поводження з відходами в Україні (тис. т)

Для розв'язання завдань зменшення антропогенного навантаження на природу потрібно розробляти та запроваджувати систему відповідних індикаторів, які повинні з різних боків характеризувати динаміку процесів, що відбуваються в екологічній сфері. Вони мають описувати результати по кожній країні світу. На даному етапі існуючі міжнародні організації вже займаються розробкою таких індикаторів. Серед них – Комісія ООН зі сталого розвитку, Міжнародний інститут сталого розвитку (IISD), Єльський університет, Науковий комітет із проблем навколишнього середовища (SCOPE).

Таблиця 1

Місце України серед країн світу за індексами EPI, GCI, EF, HDI за 2010–2014 рр. [7]

Показник	2010	2011	2012	2013	2014
Індекс екологічної ефективності (EPI)	96	97	95	95	95
Глобальний індекс конкурентоспроможності (GCI)	89	82	73	84	76
Індекс економічної свободи (EF)	162	164	163	161	155
Індекс людського розвитку (HDI)	83	83	83	83	83

Із табл. 1 бачимо, що показники України з економічної свободи (155-е місце в 2014 р. порівняно з 162-м місцем у 2010 р.), із конкурентоспроможності (GCI у 2014 р. – 76-е місце проти 89-го місця в 2010 р.) істотно не знизились. Якщо не брати до уваги відносну стабільність позиціонування нашої держави в глобальному вимірі, за індексом екологічної ефективності Україна займає 95-е місце зі 178 можливих. Це свідчить про наявність високих ризиків стосовно стабільності екологічної ситуації в країні.

Отже, проведений аналіз свідчить про існування передумов до зростання та виникнення нових загроз екологічній безпеці країни в цілому та регіонів зокрема. Як наслідок – неминуче зростання масштабів прямого збитку від надзвичайних ситуацій, якщо не впроваджувати заходів по нормуванню низки показників. Грошові збитки можуть суттєво вплинути на економічну стабільність нашої держави, тому завдання по попередженню надзвичайних ситуацій має бути важливим елементом наукової та технічної політики України.

Отже, альтернативою екстенсивному використанню природно-ресурсного потенціалу та недотриманню принципів збереження екосистем є формування сучасної моделі сталого розвитку суспільства. Але впровадження даної концепції та досягнення цілей сталого розвитку потребує змістовності основних складових процесів фінансового забезпечення на державному та регіональному рівнях. В умовах трансформаційних перетворень перспективним напрямом в екологоорієнтованому розвитку виступає формування гнучкості системи фінансового управління, яка повинна передбачати особливості регіонального поділу в процесі підбору фінансових інструментів що забезпечують його фінансування.

Аналізуючи зазначене, стають очевидними важливість гарантування достатнього рівня безпеки, що відповідає рівню розвинених країн світу, та першочерговість завдань державної політики у сфері природокористування. Це зумовлює потребу проведення комплексного аналізу сутності поняття «екологічна безпека» та розроблення на цій основі обґрунтованих заходів, спрямованих на попередження та мінімізацію загроз екологічній безпеці регіону.

На даному етапі розвитку суспільства проблема збереження довкілля займає перше місце серед проблем виживання людської цивілізації. Доказом даного усвідомлення є внесення екологічної безпеки в 90-х роках ХХ ст. до концепції всеосяжної системи міжнародної безпеки та визнання її однією із складових понять.

Як зазначено в працях М.М. Бринчук, екологічна безпека – один з основних принципів природокористування та охорони навколишнього середовища, критерій оцінки будь-якої екологічно значимої діяльності; синонім охорони навколишнього природного середовища та найголовніша мета діяльності з відновлення та збереження сприятливого стану навколишнього середовища [1]. Отже, науковець ототожнює поняття «екологічна безпека» та «охорона навколишнього середовища».

Інше розуміння даного поняття відображається в працях Г.П. Серова. Він розглядає екологічну безпеку як одну зі складових стану захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в процесі взаємодії суспільства і природи від загроз із боку природних об'єктів, загроз, обумовлених знищенням, пошкодженням та виснаженням природних ресурсів [8]. Г.П. Серов показує, що поняття «екологічна безпека» входить до «охорони навколишнього середовища» та є її складовою частиною.

На думку А.І. Лагунової, поняття «охорона навколишнього середовища» та «екологічна безпека» потрібно розглядати як такі, що збігаються лише в окремих аспектах. Вона зазначає, що «...говорити про їхню ідентичність неправильно, оскільки в їх визначеннях видно суттєві відмінності». У працях науковця зазначено, що екологічна безпека – це стан захищеності, категорія, яка націлена, охороняючи, захистити від посягань, від ворожих дій, від небезпеки об'єкти природи. Екологічна безпека призначена охороняти, убезпечити від певних загроз довкілля; створити захист, оборону, ефективно знешкодження будь-кого, хто незаконно посягає на природне середовище [4].

Значну роль у дослідженні екологічної безпеки відіграють праці Є.В. Хлобистова, який пропонує інший підхід, розглядаючи поняття екологічної безпеки як одного із багатьох складових національної безпеки держави: «Складова національної безпеки... передбачає певний стан розвитку продуктивних сил і нормативно-правових відносин у суспільстві, який здатний забезпечувати стале

відтворення природно-ресурсного потенціалу, сприятливі екологічні умови для життєдіяльності населення» [9]. Є.В. Хлобистов уважав, що екологічна безпека повинна бути забезпечена шляхом створення та діяльності спеціально уповноважених органів держави та базуватись на постійних наукових дослідженнях впливу і наслідків впровадження сучасних технологій в екологічній сфері.

Із трьох різних боків розглядав дане поняття М.Ф. Реймерс. З одного боку, він зазначав: «Забезпечення гарантії запобігання екологічно значимим катастрофам і аваріям унаслідок сукупності дій, станів і процесів, які прямо або опосередковано не призводять до цих подій». З іншого боку, науковець вбачав екологічну безпеку як ступінь відповідності наявних або прогнозованих екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривалого й стабільного соціально-економічного розвитку. У більш глобальному вимірі «як комплекс станів, явищ і дій, які забезпечують екологічний баланс на Землі й у будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, економічно, технологічно й політично готове людство» [6].

Висновки. Отже, проведений аналіз теоретичних положень підтверджує існування широкого спектру думок щодо визначення сутності екологічної безпеки. Розуміння поняття варіює від захисту екологічних інтересів людини, забезпечення екологічних прав населення та країни, до раціоналізації природокористування та підвищення якості навколишнього середовища.

На даному етапі наша країна переживає глибоку економічну, політичну та соціальну кризу. У таких умовах важко переоснастити або закрити всі технічно застарілі, аварійно небезпечні виробництва, тому наука має формувати надійні методи діагностики, визначати перспективи створення нових технічних систем, а також знаходити рішення для захисту об'єктів та територій від надзвичайних ситуацій або ліквідації їх можливих наслідків.

Важливим завданням для керівництва держави у сфері науково-технічного розвитку є об'єднання стратегічно важливих підрозділів наукових організацій, що мають державну форму власності, у науково-технічні комплекси, які будуть мати лідируючі позиції в галузі свого спрямування. Дані комплекси повинні мати значний кадровий потенціал та забезпечувати розробку та впровадження новітніх досягнень у сфері науки та техніки. На базі даних комплексів необхідно створювати Національні центри науки і високих технологій, до яких будуть входити вищі навчальні заклади і виробничі структури, які зможуть підтримувати весь науково-інноваційний цикл – від фундаментальних досліджень, підготовки кадрів, прикладних досліджень і розробок до виробництва і постачання нової продукції та надання послуг.

Необхідно використовувати нові інструменти фінансування науки та стимулювання ефективності її розвитку. Також можлива така система фінансування, при якій витрати на науку повинні складати не менше 2,5% валового внутрішнього продукту та будуть спрямовуватись із державного бюджету.

Рішення завдань, пов'язаних із покращанням стану довкілля в Україні, у теорії та на практиці повинні координуватись як за допомогою державного, так і регіонального, місцевого законодавства. Однак недосконалість законодавства й неефективність на практиці передбачених ним заходів з охорони навколишнього середовища залишаються головними причинами недостатньої державної політики в даній галузі.

Список використаних джерел:

1. Бринчук М.М. Экологическое право: [учебник] / М.М. Бринчук; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – 670 с.
2. Державна служба статистики України / Економічна статистика. Навколишнє середовище [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Інформаційно-аналітична довідка про надзвичайні ситуації в Україні / Державна служба України з надзвичайних ситуацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/orinfo/8638.html#top>.
4. Лагунова А.И. Структура экологической безопасности России / А.И. Лагунова. – Красноярск, 2003.
5. Лукаш О.А. Соціо-еколого-економічні аспекти природокористування на прикордонних територіях / О.А. Лукаш, Ю.М. Дерев'яно // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 2. – С. 38–44.
6. Реймерс Н.Ф. Концептуальная экология. Надежды на выживание человечества / Н.Ф. Реймерс. – М., 1992.
7. Соколенко Л.Ф. Організаційно-економічні засади управління екологічною безпекою в системі регіонального природокористування: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.06 / Л.Ф. Соколенко. – Суми, 2014. – 250 с.
8. Серов Г.П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленных и иных видов деятельности / Г.П. Серов. – М.: Ось-89, 1998. – 222 с.
9. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Є. В. Хлобистов; РВПС України НАН України. – К.: Чернібильінтерінформ, 2004. – 336 с.
10. World Wide Fund For Nature // LivingPlanetReport. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wwf.panda.org/>.

Аннотация. В работе рассмотрено и проанализировано состояние загрязнения окружающей среды в Украине. Исследованы основные статистические данные, показывающие тенденции загрязнения атмосферного воздуха, состояния почв и обращения с бытовыми отходами. Проанализирована сущность понятия «экологическая безопасность» и определена его структура. На основе исследования подходов к определению экологической безопасности доказана необходимость совершенствования государственной политики в сфере управления региональным природопользованием. Указаны основные приоритетные направления государственной политики в сфере экологии.

Ключевые слова: экологическая безопасность, окружающая среда, региональное природопользование, загрязнение окружающей среды, экологическая эффективность.

Summary. This article has been reviewed and analyzed the state of pollution in Ukraine. There are investigated the basic statistical data which showing trend of air pollution, soil condition and the treatment of waste; analyzed the concept of «ecological safety» and determined its structure. Based on research approaches to determining the environmental safety it was proved the necessity of improving state policy in the sphere of regional nature. It is indicated the priority directions of the state policy in the field of ecology.

Key words: environmental security, the environment, regional natural resources, environmental pollution, ecological efficiency.